

מקורות לשיעור על ט"ו בשבט

על פי חוברת של הרב אורי שרקי

1. מקור החג

מקובלים, רבי חיים ויטל בספר 'פרי עץ הדר'.

בטי"ו בשבט יש מנהג לאכול פירות [1]. וכן נושא היום אוריה של חג [2], למרות שלא בתנ"ך, לא במשנה, ולא בגמרא הוזכר שהיום הזה הוא חג. במסכת ראש השנה [3] מוזכר יום חמישה עשר בשבט בהקשר אחר לגמרי: זהו תאריך חקלאי חשוב שיש לו השלכות לגבי תרומות ומעשרות, ולגבי נטע רבעי ולעוד מספר ענינים מסוג זה, אבל לא מצאנו שיש בכך כדי להצדיק חגיגה [4]. מי שלימד את החשיבות של היום הזה כחג הם המקובלים, במיוחד ר' חיים ויטל [5] וגם קצת לפני כן, בעיקר ממקובלי צפת, נתנו חשיבות מיוחדת ליום הזה וחזיקו את הצד החגיגי שלו [6]. השאלה המתבקשת היא מדוע לעשות חג מדבר שאינו חג [7], עד כדי כך שמנהג מהרי"ל [8] היה שלא לומר תחנון ביום הזה, (אמנם מנהג ורמזא ומגנצא [9] שכן לומר תחנון ביום הזה). אין זה דבר פשוט כל כך [10].

2. מדוע דווקא פרות?

"מעשה ברי' עקיבא שליפט אתרוג באחד בשבט" (תוספתא, שביעית ג, טו)

"אתרוג קשיא ליה ידא" (קשה לעץ האתרוג, ידים ממשמשות בו. רש"י) (ר"ה טו, א)

עוד יותר מתמיהה הוא המנהג לאכול פירות. לכאורה היה ראוי לאדם להצניע את אכילת הפירות. הלא הראשון שאכל פרי היה אדם הראשון, ומאז סובלת האנושות. אין להבין זאת אלא מתוך הנחה שיש באכילה זו דרך לתקן את החטא של אדם הראשון. יש רמז בגמרא במסכת ראש השנה [11] ומקורו בתוספתא [12], שיש קשר נסתר בין אכילת עץ הדעת וט"ו בשבט: "מעשה ברי' עקיבא שליפט אתרוג באחד בשבט" [13]. נראה שנרמזו במעשהו של ר' עקיבא שראש השנה לאילן הוא זמן הראוי לתיקון חטא עץ הדעת, שאתרוג היה [14]. במעשהו זה, שמן הסתם נעשה על מנת להותיר רושם, שהרי נזכר בתלמוד, בא ר' עקיבא לרמזו שלקטית אתרוג מעץ הדעת, שהיתה חטא בא' בתשרי, נעשתה להיתר בראש השנה לאילן [15]. [אם כנים הדברים, נראה שחומרתה של חוה שהוסיפה איסור "ולא תגעו בו" [16] "תואמים את דברי הגמרא [17] "אתרוג קשיא ליה ידא" (קשה לעץ האתרוג ידים ממשמשות בו. רש"י)].

דברים אלו דורשים בירור מעמיק.

3. מצווה ראשונה - לאכול פירות

בראשית פרק ב

(טז) וַיֵּצֵא יְקֹוֹק אֱלֹהִים עַל־הָאָדָם לֵאמֹר מִכָּל עֵץ־הַגָּן אֲכֹל תֹּאכַל:

(יז) וּמִעֵץ הַדְּעַת טוֹב וְרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בַיּוֹם אֲכַלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת:

חז"ל אמרו על הפסוק "ויניחהו בגן עדן לעבדה" ולשמרה, "לעבדה - אלו מצות עשה, ולשמרה - אלו מצוות לא תעשה. והיכן מצאנו שאדם הראשון קיבל מצוות עשה ולא תעשה? במצוה של "מכל עץ הגן אכל תאכל" ובמצוה של "ומעץ הדעת טוב ורע" לא תאכל ממנו.

"עתיד אדם ליתן דין וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל". (ירושלמי, סוף קידושין)

מפורש בתורה שיש מצוה חיובית לאכול פירות. בספר בראשית [18] נאמר: "ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכל תאכל". זה נאמר בלשון ציווי. אם כן ישנה מצוה לדור הראשון של האנושות, הכוללת את כל הדורות כולם, לאכול פירות. ניתן לומר שזו המצוה היחידה, מצוות עשה, שהיתה לאדם הראשון. כלומר היתה תקופה באנושות שבה כל תוכן החיים הדתיים, כל עשיית רצון הבורא, היה באכילת פירות. אפשר לומר אם כן שזה השורש של כל מצוות עשה. חז"ל אמרו על הפסוק "ויניחהו בגן עדן לעבדה" ולשמרה [19], "לעבדה - אלו מצות עשה, ולשמרה - אלו מצוות לא תעשה" [20]. והיכן מצאנו שאדם הראשון קיבל מצוות עשה ולא תעשה? במצוה של "מכל עץ הגן אכל תאכל" ובמצוה של "ומעץ הדעת טוב ורע" לא תאכל ממנו [21]. אם כן אנו רואים שכל מצוות עשה משתלשלת מן המצוות עשה המקורית הזאת של אכילת פירות וזה מסביר מדוע רבותינו אמרו בירושלמי [22]: "עתיד אדם ליתן דין

וחשבון על כל מה שראתה עינו ולא אכל". כמובן, באופן שהיה מותר לו וגם היה יכול. אם כן אנו רואים שישנה חשיבות מיוחדת לאכילה ובמיוחד לאכילת הפירות, שהרי הגמרא שם מספרת על ר' אלעזר שהיה חושש במיוחד לדבר הזה והיה חוסך מכספו כדי שיהיה לו לקנות מכל דבר המתחדש שהזדמן לו, לפחות פעם אחת בשנה. דברים המתחדשים פעם בשנה הם גידולי הקרקע, כלומר פירות וירקות. וכשפעם אחת מגיע פרי אקזוטי לארץ ישראל יש לדאוג שיהיה לו לפחות קצת מן הפרי. אם לא, נותן אדם את הדין על כך.

4. למה דווקא פירות ולא בשר לדוגמה?

שאלה: כתוב עתיד אדם ליתן את הדין על כל דבר ולא דווקא פירות.

תשובה: הפירות זה בעצם כל דבר. בימי האדם הראשון כל המאכל שלו היה פירות אבל אנחנו כבר לא האדם הראשון, מותר לנו ליהנות מכל דברי העולם והם הפירות שלנו [23].

צריך להבין מדוע נצטוו האדם הראשון לאכול רק פירות ולמה לא נצטוו לאכול בשר למשל. כנראה משום שבפירות הרבה יותר קל לגלות את הקדושה שבהם מאשר בבשר, אבל מצד האמת מובן שיש ערך לאכול מן הכל, גם בשר.

שאלה: כשנאמר לאדם שיאכל מכל פרי הגן האם הכוונה שיקיים את כל המצוות?

תשובה: לא, האכילה היא המצוות שלו! ואצלנו זה מתבטא דרך כל מצוות עשה. זאת אומרת שמצוות עשה זה סוג של אכילה, סוג של הפנמה. הטמעת דבר נמוך לתוך דבר גדול. למשל כשאנו באים לאכול פרי, עד שלא אכלנוהו הוא עדיין שייך לעולם הצומח בלבד. כשהפרי נאכל הוא הופך לאדם, ולא רק לאדם אלא לדברי תורה הנאמרים מכוחו. בכך מתעלה הבריאה, הכל התרומם. ובעצם הוא הדין בכל מצוות עשה. פועלת היא לרומם את כל חלקי הבריאה. למשל אני מניח תפילין, ובכך רוממתי את שחיטת הפרות. עד עכשיו פרות נשחטו סתם, בשביל לספק את תאות האדם. עכשיו מתברר שהפרה הפכה להיות כלי להשראת השכינה על אדם מישראל, דרך הנחת התפילין, שהרי בלי לשחוט פרה, אי אפשר היה להניח תפילין. אשרי חלקה של אותה פרה שזכתה להיעשות תפילין. אם כן ודאי שראוי להרבות במצוות עשה מסוגים שונים כדי לרומם את העולם מכל צד. אכילת הפירות היא רק הביטוי היותר ראשוני של הדבר הזה.

5. הקדושה שבפעולת האכילה

העולה מכל הנאמר הוא שלפי דעת התורה אנחנו לא אוכלים כדי לחיות אלא חיים כדי לאכול... כמובן בקדושה. וזו תכליתו של האדם. כך הוגדר תפקידו עוד בטרם חטא: "ויצו ה' אלהים על האדם לאמור מכל עץ הגן אכול תאכל". זה נשמע מצחיק משום שאנחנו רגילים לקשור את האכילה, כלומר את ההפנמה, באינטרסנטיות זולה ולא רואים בזה אידיאל. אני אוכל כי אני צריך, לא משום שזה חשוב, לא בגלל שזה ערך, אלא בגלל שאני צריך לאכול על מנת להתקיים. הדיבור על אידיאל של אכילה נראה מגוחך משום שאנו חיים בעולם נמוך, שבו ערכים הופכים להיות צרכים ולכן יש אפשרות של שקיעה בחטא.

דברים אלו מתקשרים לתפיסתו הכללית בדבר עבודת התיקון המוסרית המוטלת על האדם. הרע הינו "הרצון אך לקבל" הפעולה היותר אופינית למצב של הקבלה הוא האכילה. הרצון לקבל הינו עצמותי לנברא שבהגדרה מקבל את קיומו מזולתו. ובזה הינו הופכי לרצון הבורא שכולו רצון להשפיע. במצב כזה אי אפשר לדבר על דבקות בה'.

התיקון נעשה על ידי עבודה בארבעה שלבים:

(א) רצון לקבל על מנת לקבל. זה מצבו של התינוק עם לידתו. אמנם מצב זה הוא חיובי לשם הקיום, אך לו הועתקה התנהגות התינוק לאדם מבוגר, היה זה רשע.

(ב) רצון להשפיע על מנת לקבל. זה מצבו של הילד בזמן חינוכו בחברת המבוגרים. אף מצב זה חיובי מבחינת הילד, אך לו הועתק אל מבוגר היה זה צבוע.

(ג) רצון להשפיע על מנת להשפיע. נטיה אידיאליסטית זו מופיעה במיוחד בגיל הנערות. היא באה מהתנוצצות הנשמה באדם יחד עם התפתחות כשרונו הטבעי להוליד, כלומר לתת חיים לזולת. מצב זה הינו הכרחי במהלך התפתחות האדם אך הוא מסוכן משום שאין מי שיכול לתת בלבד, מלבד הבורא עצמו. כשהתנהגות כזו מועתקת אצל המבוגר עוללים לפגוש משוגע, החושב עצמו אלוה.

(ד) רצון לקבל על מנת להשפיע. זה החסיד שהצליח בתיקון המוסרי. הוא מודע לכך שכנברא הוא מקבל מטבע בריאתו, אך הוא מקנה לקבלתו זו ערך חיובי, להשפיע נחת רוח ליוצרו, שאמר ונעשה רצונו [27].

זה היסוד של אכילה בקדושה שהיא כולה לשם שמים ולה כיון אדם הראשון בתשובתו לדברי ה'. ברור אם כן שגם את עץ הדעת היה מצווה לאכול, רק שעדיין לא ידע לאכול אותו בקדושה.

6. לאכול הכל בקדושה!

"אמרה לו ילתא (אשת האמורא רב נחמן) לרב נחמן: כל דאסר רחמנא שרא לן כוותיה (כל מה שאסר לנו הקב"ה התיר לנו כמותו). אסר לן דמא שרא לן כבדא (אסר לנו דם התיר לנו כבד), נדה - דם טוהר, חלב בהמה - חלב חיה, חזיר - מוחא דשיבוטא ... אשת איש - גרושה בחיי בעלה, אשת אח - יבמה, כותית - יפת תואר: בעינן למיכל בשרא בחלבא (רוצה אני לאכול בשר בחלב). אמר להו רב נחמן לטבחי זויקו לה כחלי (אמר רב נחמן לטבחים: שפדו לה כחל=עטיני פרה)". (חולין קט, ב)

לכאורה מה ראתה ילתא להתאוות לבשר בחלב ולהקדים רשימה של דברים המותרים שטעמם כטעם איסור? ומה ראה התלמוד לספר לנו זאת? אלא שילתא היתה אשה אידיאליסטית, שמתוך אמונתה העמוקה ביחוד הבורא לא יכולה היתה לסבול דבר כלשהו שיעמוד מחוץ לכלכלה האלהית, מחוץ לאפשרות התיקון. ולכן מוכרח להימצא לכל איסור מקבילה בהיתר, המורה שאין רע מוחלט במציאות, ומתוך כך ביקשה למצא דרך לרומם אף את טעמו של בשר בחלב. שכן תכלית האדם היא עליו המציאות ולא ההתנתקות ממנה.

בעצם, זו תולדה ישירה של אמונת יחוד הבורא. אם אתה מאמין שיש רק אל אחד אם כן עולמו אינו שניים. לא יתכן שיהיה נתק בין העולם הרוחני לעולם הגשמי, כשיטתם של הספיריטואליסטים, אנשי הרוחניות המואסים בעולם הזה [33].

7. המהלך בדרך ושונה

משנה מסכת אבות פרק ג

רבי שמעון אומר המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה ומה נאה ניר זה מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מג עמוד ב

אמר רב יהודה: האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבבני, אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות להתנאות בהן בני אדם.

עם כל זה מצאנו הדרכות רבות המזהירות אותנו מפני קסמו של העולם הזה. לדוגמא [35]: "רבי שמעון אומר: המהלך בדרך ושונה (=לומד תורה) ומפסיק ממשנתו ואומר מה נאה אילן זה, ומה נאה ניר זה" כלומר שהוא עוסק בצורה מסויימת של אכילה רוחנית, של הפנמה, הוא אוכל יופי, הוא אוכל אסטטיקה, "מעלה עליו הכתוב כאילו מתחייב בנפשו". יש כאן לכאורה ביטוי של התנגדות להתבוננות בטבע, אסור להסתכל על אילנות! דברים אלו עומדים בסתירה להלכה המפורשת [36] שעל אילנות מלבבנים מברך בחודש ניסן "שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובים ליהנות בהם בני האדם", וכל השנה מברך "שככה לו" בעולמו [37]. אבל יש לדייק בלשון המשנה. לא נאמר: "המהלך בדרך ושונה ואומר מה נאה אילן זה". יש במשנה תוספת של שני מילים "ומפסיק ממשנתו ואומר" מכאן שאם היה אומר מה נאה אילן זה ולא היה מפסיק ממשנתו, כלומר אם ראיית האילן וההתפעלות ממנו היו ההמשך של משנתו, אדרבא היה בכך רוממות לנפשו. זאת היתה התפשטות התורה שלו לתחום רחב יותר. הבעיה האמיתית של האדם הזה עמוקה היא מאוד, אצלו יש שני עולמות! יש משנתו מצד אחד וכדי להסתכל באילן, עליו לצאת לתחום אחר, עליו להפסיק ממשנתו. אם כן הוא מתחייב בנפשו כי הוא חי בעולם דואליסטי. האידיאל היה שהוא יעסוק במשנתו, ומתוך עסק משנתו יאמר מה נאה אילן זה. האדם שבמשנתו הוא אדם מדולדל.

8. שני מחזורי חיים במהלך השנה

בעצם כל המהלך הארוך הזה, המתהווה במהלך ההסטוריה, מתרחש גם בזעיר אנפין בלוח השנה העברית. קיימות שתי מערכות זמנים בשנה. זמנים של התנתקות מהחומר, תיקון הרוח, וזה נעשה בחגי חודש תשרי. אחר כך יש זמן של התנזרות מן העולם, החורף, שבו האדם מתנתק מהשדה ומתכנס לתוך ביתו. מראש חודש שבט ואילך מתחיל זמן הגאולה של האביב.

מתחילה אז סדרה של חגים שבהם אנו מקדשים את העולם הזה. ציון התחלת אותו עידן מאוד תלוי במידת רגישותו של האדם [58]. המקובלים הם רגישים מאוד להתחלת התנוצצות אור הגאולה כבר בט"ו בשבט. ולכן כבר בט"ו

בשבט הם רואים את אור הגאולה, גאולה מהצמצום, מההסתגרות החורפית, מקטנות החיים. ולכן הם מדריכים אותנו לאכול פירות באותו זמן. לפחות פירות כבר ניתן להתחיל לקדש. ולמה דוקא פרי? משום שזה מאכל שלא עבר כמעט שום עיבוד על ידי האדם. הוא ראוי לאכילה כבר מראשית בריאתו, הטומאה של הציביליזציה לא כל כך נגעה בו. עוד לא הגיע הזמן לקדש מאכלים יותר מורכבים ויותר מסובכים. מתחילים עם הפירות, וכשמחכים עוד חודש, עד ט"ו באדר, כבר אפשר לקדש גם את מה שיוצא מן הפירות. שותים הרבה יין בפורים, פריז של הגפן, יש אפשרות לקדש גם את השכרות [59]. אמנם בט"ו בשבט קיים מנהג של ארבע כוסות, אבל אין מצוה להשתכר, ואילו בפורים יש מצוה של שכרות. וכשעוברים שלושים יום נוספים, ניתן כבר לקדש את אכילת הבשר. קרבן פסח, כבש, הוא מאכל הרבה יותר מורכב. יותר קשה לקדש אותו. לשם כך אנו זקוקים להגיע לימי האביב ממש [60]. אבל בראשית התנוצצות האביב - פירות, עוד קצת - יין, ולבסוף - בשר. לעומת זה מצאנו תיקון הפוך בחודש תשרי: כנגד ראש השנה לאילנות יש בחודש תשרי ראש השנה, שבו אנו עומדים בדין. כנגד יום הפורים יש בחודש תשרי יום הכפורים, וכנגד חג הפסח, יש בתשרי חג הסוכות - חג הגלות האישית, בו צריך לגלות מן הבית. כל אלו חגים רוחניים שבאים לתקן את האחיזה היתירה של האדם בעולם הזה, את השתעבדותו לחומר, עד שהוא מגיע בסוף לקבלת התורה בשמחת תורה, שהוא מעמד רוחני לחלוטין [61]. הכל נעשה בחודש אחד, מהר, משום שאין לפני הרוח אותם העיכובים שיש לחומר [62]. מה שאין כן כאשר יוצאים מן החורף. אדרבא, לאט לאט מתחילים לקדש. כמובן, מוכרח להיות קיים חג אמצעי בין שתי המערכות האלו: חג השבועות. חג השבועות המציין את יום מתן תורה, הוא יום שבו מתחברים שמים וארץ. בחודש תשרי אנו עסוקים בשמים בלבד, ואילו החגים שעסקנו בהם עכשיו עוסקים בתיקון הארץ, וחג השבועות מחבר שמים וארץ.

שאלה: מדוע יש תמיד מערכות חגים זו לעומת זו?

תשובה: משום שאנחנו מאמינים ביחוד ה'. יחוד ה' מחייב את ההבנה שלא רק הוא יחיד, אלא שאחדות זו מופיעה גם בעולמו [67]. על כן כשאנו רואים בפניה כלשהי של העולם או של הזמן חזיון אחד, מוכרח להיות שקיים קוטב הפכי ומשלים לאותו חזיון, ושניהם אלהיים, גילויי רצון הבורא הם